

מרץ 2016

נשים מבקשות מקלט בישראל - פגיעות, מנוצלות וללא סיוע מהרשויות

"קשה להיות פליט. הרבה יותר קשה להיות פליטה. כל המצוקות שחווה פליט מוכפלות אלפי מונים כשאת אישה. פליטות

חשופות יותר לאונס ואלימות, וקל יותר לנצל אותן ולהשתיק אותן."

(אסמאית מהרציון, מבקשת מקלט מאריתריאה ופעילה חברתית)

מבקשי מקלט בישראל

בישראל חיים כ- 44,000 מבקשי מקלט, מתוכם 92% מוצאם מאריתריאה וסודן. ישראל נוקטת כלפיהם במדיניות אי-הרחקה, ומעניקה להם "הגנה קבוצתית זמנית". עם זאת, מבקשי המקלט חיים בישראל ללא זכויות בסיסיות כמו גישה לשירותי בריאות ורווחה או אישורי עבודה רשמיים.

מתוך כלל אוכלוסיית מבקשי המקלט, כ- 7000 בלבד הן נשים, מתוכן 3,340 נשים רשומות כאמהות. הנשים מהוות פחות מ- 20 אחוז מקהילת מבקשי המקלט, ונחשבות לאוכלוסייה פגיעה יותר: כחסרות מעמד הן משוללות זכויות רווחה ובריאות וחשופות להעסקה פוגענית. כנשים הן מהוות מטרה קלה יותר לניצול ופגיעה הן בתוך קהילת מבקשי מקלט והן בתוך החברה הישראלית. מבקשות מקלט רבות ברחו מארצן על רקע אלימות או רדיפה וחלקן חוו חודשים רבים של אונס, עינויים, והתעללות קשה בארצות המוצא או בדרכן לישראל. כדי לשרוד בארץ זרה ללא מעמד וללא זכויות, הן לעיתים נאלצות להיכנס למערכת יחסים פוגענית ומסוכנת, המכילה ביסודה מימד של ניצול וחוסר מחויבות בין בני הזוג. במציאות בה בעיות נפשיות, רפואיות, כלכליות ולעיתים אף התמכרויות ואלימות במשפחה אינן מקבלות מענה הולם, התא המשפחתי לא פעם מתפרק והנשים נותרות לשרוד לבדן.

קורבנות סחר ועינויים

בשנת 2009 החלו להגיע דיווחים רבים על חטיפות ושבי של מבקשי מקלט בדרכם לישראל, על ידי כנופיות של מבריחים בחצי האי סיני שבמצרים. השבי כלל אלימות מינית ופיזית אכזרית, לרבות אונס שיטתי של גברים ונשים, במהלך ניסיונות לסחיטת תשלומי כופר ממשפחות השבויים וחבריהן. ארגוני זכויות האדם מעריכים ש- 5000 עד 7000 קורבנות עינויים חיים כיום בישראל.¹ אולם, מלבד 250 איש ואישה שהוכרו כקורבנות סחר וזכו להליך שיקומי מטעם המדינה,² אין בישראל מערכת לזיהוי ושיקום קורבנות עינויים. ניצולי המחנות חיים בישראל ללא מעמד, אישורי עבודה או גישה לשירותי בריאות ורווחה וללא אפשרות לשיקום. מציאות זו מגבירה את ההידרדרות במצבם הפיזי והנפשי הקשה ממילא.

¹ על פי הערכות שנעשו על ידי ארגון רופאים לזכויות אדם בשיתוף מוקד סיוע לפליטים ולמהגרים. ראו: רופאים לזכויות אדם, "לא עוד חסרי מעמד - לא עוד חסרי זכויות: נייר עמדה לקראת דיון בוועדה לעובדים זרים בהשתתפות שרת הבריאות יעל גרמן", 12.06.12. להערכה מספרית דומה הגיעו Van Reisen, Estefanos and Riken בסוף 2013 (ראו הערה 6).
² על פי מידע שהגיע לא.ס.א. מגורמים במשרד המשפטים.

נשים ניצולות מחנות העינויים סובלות מפוסט טראומה, נכויות, כאבים ומחלות שונות. כתוצאה מהאונס שעברו, חלקן נכנסו להיריון או נדבקו ב-HIV. קורבנות אונס חשות בושה ואשמה, ונאלצות להסתיר מהקהילה ומבני זוגן את האונס וההתעללות המינית שעברו. בהיעדר מדיניות לטיפול בקורבנות עינויים, הטיפול הרפואי והשיקומי במבקשות המקלט שנפלו קורבן לאונס ולאלימות מינית, מוגבל לטיפולים דחופים ולבדיקת נוגדנים ל-HIV בלבד. ניצולות רבות מגיעות לישראל אחרי שכסף רב שולם לפדותן מהשבי בסיני, חלקו מתרומות והלוואות מגברים בקהילה. במציאות זו, הן מתקשות לשרוד לבדן ללא מעמד וללא שירותים סוציאליים או תמיכה. פעמים רבות, כאשר מצבן הבריאותי והנפשי מונע מהן להתפרנס באופן עצמאי ולאור הבידוד החברתי ממנו הן סובלות, הן נכנסות למערכות יחסים ולנישואים כאסטרטגיית הישרדות. לעיתים הן נאלצות להינשא או להיכנס לזוגיות עם בעלי החוב. נישואין אלו, מתוך כורח, מובילים להמשך הניצול והפגיעה בנשים.

מצבם הקשה של קורבנות העינויים בכלל ונשים בפרט, מחייב התייחסות דחופה של המדינה והרשויות. על המדינה להקים מערכת לזיהוי קורבנות העינויים ולהעניק להם שירותי שיקום, גישה לשירותי בריאות ורווחה נאותים וכן אישורי עבודה.

קורבנות אלימות במשפחה

לעיתים קרובות התא המשפחתי שאמור לספק לנשים הגנה ובטחון, הופך למלכודת נוספת של אלימות. אך בהיעדר מענים מתאימים, מבקשות מקלט אשר נופלות קורבן לאלימות יומיומית מצד בן זוגן, נותרות חשופות לפגיעה ממושכת. בהתאם למדיניות משרד הרווחה, מבקשת מקלט שאינה מוגדרת ככזו שנשקפת סכנה מיידית לשלומה, לא זוכה לליווי שוטף של לשכות הרווחה ושל המרכזים למניעת אלימות במשפחה. המענה היחיד הניתן היום הוא הגנת החירום במקלטים לנשים מוכות, לתקופה קצרה.³ אך גם שם הנשים אינן מבוטחות בביטוח בריאות ואין הנגשה לשונית ותרבותית, דבר המקשה על טיפול ההולם את צרכיהן. עם יציאתן מהמקלט, הנשים אינן זכאיות לשירותי תמיכה וטיפול מטעם הרווחה ואינן נהנות ממענק הסתגלות. כך, לעיתים קרובות הן נאלצות בלית ברירה לחזור לבן הזוג האלים.⁴ מציאות זו מובילה לכך שמבקשות מקלט נפגעות אלימות נאלצות לבחור בין רע לרע יותר: לחיות לבד כמפרנסות יחידות לילדיהן, או להמשיך לחיות בצל האלימות.

הפתרון הוא להשוות את הטיפול במבקשות מקלט לטיפול הניתן לכלל הנשים ולכלול אותן בכל יוזמה רחבת היקף למאבק באלימות במשפחה בישראל. חובת המדינה להבטיח טיפול רציף במבקשות מקלט נפגעות אלימות במשפחה, ולבטל את התניית הטיפול בקיומה של "סכנת חיים" מיידית.

³ ראו ישיבת הוועדה לבחינת בעיית העובדים הזרים (4 במרץ 2014), פרוטוקול 34, עמ' 4.

⁴ על פי חוק שירותי רווחה (מענק הסתגלות לנשים ששהו במקלט לנשים מוכות), התשע"ג-2012, נשים ששהו למעלה מ-60 יום במקלט לנשים מוכות, ולא שבו לביתן לאחר מכן, תקבלנה ביציאה מן המקלט מענק הסתגלות שאינו מוגבל בחוק לתושבות ישראליות בלבד. בפועל, מבקשות מקלט אינן נהנות מגישה למענק

מבקשות מקלט אמהות חד הוריות

משבר ההגירה, תלאות המסע, היעדר המעמד בישראל ומחסור במענים של הרשויות מוביל למצוקה יומיומית קשה של נשים בכלל ושל אמהות חד-הוריות בפרט. מכיוון שאינן תושבות ישראל, מבקשות מקלט חד הוריות אינן מוגדרות כהורה יחיד על פי חוק סיוע למשפחות שבראשן הורה עצמאי, ומודרות מתמיכה ייעודית של ביטוח לאומי ושירותי הרווחה. בהיעדר אכיפה על מתן מזונות, רובן חיות בעוני חמור, ללא כל סיוע כלכלי מבן הזוג לשעבר. ילדים לאמהות חד הוריות, קורבנות נוספים של אותה בעיה, סובלים מתחלואה גבוהה, תזונה לקויה, עיכובים התפתחותיים, בעיות התנהגות ולעיתים הזנחה. האמהות מתקשות לשלם שכר דירה, ביטוח בריאות לילדיהן ואף לקנות אוכל.

כתוצאה מכך, אמהות חד הוריות רבות תלויות בתמיכה מאנשים אחרים ונתונות לחסדיהם של חברי הקהילה, בתמיכה כספית או במקום לינה. פעמים רבות, התלות באחרים חושפת אותן לניצול והתעללות - מצוקת הדיור והמחסור במרחב בטוח משלהן, מותירה את האמהות חשופות לאונס והטרדות מיניות במרחב הביתי. לעיתים מדובר בהתעללות וניסיון לשליטה מצד קרובי משפחה או בדרישה של גברים לשירותי מין בתמורה למגורים חינם, שכר דירה נמוך או עזרה אחרת. במקרים קיצוניים המצוקה הכלכלית מביאה את האם לעיסוק בזנות מחוץ לבית. מציאות זו ממשיכה ומשחזרת את טראומות העבר של הנשים, כשרבות מהן נאלצו לספק שירותי מין כחלק מהשירות הכפוי בצבא בארץ המוצא, או נפלו קורבן לעינויים ולאונס בסיני.

תופעת הזנות בקרב מבקשות מקלט

לא קיים תיעוד להיקף תופעת הזנות בקרב נשים מבקשות מקלט, עם זאת ידוע כי נשים נאלצות לפנות לזנות כאסטרטגיית הישרדות ומתוך מצוקה כלכלית. מבקשות מקלט בזנות הן פעמים רבות אימהות חד הוריות וקורבנות עינויים בסיני. זנות בקרב מבקשות מקלט מתקיימת לעיתים קרובות בתוך ברים ובתי קפה של הקהילה האריתריאית, וכוללת תיווך של סרסור. מבקשות מקלט בזנות משלמות מחיר חברתי כבד – פעמים רבות הן מודרות מהקהילה שלהן ומוחרמות על ידי משפחתן. הבידוד החברתי מחריף עוד יותר את פגיעותן, ומקשה על יציאתן ממעגל הזנות.

לסיכום, מבקשות מקלט בישראל חשופות לפגיעות ומצוקה קיצונית, למול שרשרת של אלימות והתעללויות - שלעיתים מתחילה בארץ המוצא, עוברת במחנות העינויים בסיני וממשיכה בישראל. האטימות וההתעלמות הממסדית המתמשכת מהנשים הללו מחריפה את המשך המצוקה שלהן. על הרשויות בישראל, ועל משרדי הבריאות והרווחה בפרט, להידרש לנושא זה בדחיפות ולמצוא את הפתרונות ההולמים לאוכלוסייה נזקקת זו. מענה מערכתי של משרדי הבריאות והרווחה ימנע הידרדרות למצבי קיצון ולמצבים מסכני חיים. על השרים הממונים להפעיל את סמכותם מכוח החוק, או להקים מנגנונים חילופיים לסיוע ותמיכה על מנת להפחית את הסבל האנושי ולחסוך את העלויות הכספיות הגבוהות של טיפול במצבי חירום. פתרון מערכתי כזה חייב לכלול שירותי רווחה ובריאות מלאים, תמיכה כלכלית, גישה לסיוע משפטי ועוד.